

ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ

ਡਾ.ਪ੍ਰਭਜੋਤ ਕੌਰ*

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਤਰ ਪੱਛਮੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿੱਤ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿੱਚ ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲਿਆ । ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਡੂੰਘੀ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦਾ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/ਸਾਖੀਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਆਪ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਖੁਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇਕੱਲਿਆਂ ਜਾ ਬੈਠਦੇ ਅਤੇ ਡੂੰਘੇ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੇ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦੀ ਤਹਿ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੇ । ਆਪ ਨੇਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਬਾਰੇ ਡੂੰਘਾ ਚਿੰਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਨਿਘਰੀ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਆਪ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸੀ।

ਸਮਾਜ ਦੀ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਨਿਘਰੀਹਾਲਤ ਕਾਰਨ ਆਮ ਲੁਕਾਈ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਹੇਠ ਲਤਾੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁਗਲ ਹਾਕਮ ਤਾਕਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਅੰਨੇ ਹੋਏ ਅੰਤਾਂ ਦੇ ਜੁਲਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਵੀ ਤਰਸਯੋਗ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਕ ਗੁਲਾਮੀ ਤਾਂ ਉਹ ਹੰਢਾ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਧਰਮ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਫੈਲਾਏ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਜਾਲ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਦੀ ਜਿੱਲ੍ਹਣ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਫਸਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸੂਦਰਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਗੂਣੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਜਾਤੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ ਪਉੜੀ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ, ਭਾਵ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੀ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਜੁਲਮ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਝੁੱਲ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਹ ਸਭ ਦੇਖ ਆਪ ਡੂੰਘੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਏ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇਦੇ ਮੁਦਈ ਸਨ। ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਤੇ ਜੋ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਆਪ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਜਰੂਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਸੀ । ਧਰਮਸਾਲ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਵਚਨ ਕਰਨ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਰਹਿਣਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬੀਮਾਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਨਵਾਂ ਨਰੋਆ ਸਮਾਜ ਉਸਾਰਨਾ ਲੋਚਦੇ ਸਨ । ਐਮ. ਏ. ਸੈਕਾਲਫ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਡਤ ਹਰਦਿਆਲ ਨੇ ਨਵਜਨਮੇਂ ਬਾਲਕ ਬਾਰੇ ਟਿਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਲ ਨਾਨਕ ਦੀ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਆਵਾਜ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ ਮਨੁੱਖ ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਸੱਚ ਹੀ

* ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਗੋਵਰਨਮੈਂਟ ਕਾਲੋਜ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪੰਜਾਬ, Email: prabhjotkaur1949@gmail.com.

ਸਿਆਣੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਏ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੁੱਢੋਂ ਬਦਲਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਟੀਚਾ ਸੀ । ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਸੋਹਣੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਸਿੱਖਾ, ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮੰਤਵ ਸੀ । ਉਹ ਇਕ ਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋਵੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰ ਕੇ ਉੱਤਮ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ । ਸਿਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਆਈ.ਸੀ.ਐਸ., ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ : "ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਖਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਰੱਬ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਮਾਨਵ ਸਮੂਹ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸੀ ਜੋ ਰੱਬਮੁਖੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਮਾਇਆਵੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਨਾਤਾ ਹੀ ਨਾ ਤੋੜ ਲਏ, ਸਗੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਰੱਬਮੁਖਤਾ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰੇ । ਉਹ ਇਸ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦੇ ਗੂੜੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਧਰਮਸਾਲ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦੇਣਾ ਲੋਚਦੇ ਸਨ।"¹

ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲਈ ਜਰੂਰੀ ਸੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਤੇ ਕੱਟੜਤਾ ਦੇ ਭੇਦਭਾਵ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਇਕ ਆਜ਼ਾਦ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਬਰਾਦਰੀ ਸਿਰਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਧਰਮ, ਜਾਤ, ਰੰਗ, ਨਸਲ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੋਈ ਭੇਦ ਭਾਵ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿੱਥੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਇਸ ਨਰੋਏ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਈਵਾਲ ਹੋਣ, ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਡਰ ਮੁਕਤ ਹੋ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰ ਆਤਮ ਸਨਮਾਨ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਜੀਉ ਸਕੇ, ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਸਾਰੀਆਂ ਵੰਡਾਂ ਤੇ ਹਦਬੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਸਚਿਆਰ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਬਣ ਸਕੇ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮੱਸਿਆ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤਕ ਪਹੁੰਚੇ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਭੰਡਾਰਾ ਖੁੱਲਾ ਨਾ ਵਰਤਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਥੇ ਉਪਰੋਕਤ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਅਲਾਮਤਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਨਰੋਆ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਹਿਮ, ਭਰਮ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨਿਘਰੀ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਗਿਆਨ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗਿਆਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸੋਮਾ ਸਨ, ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਗਿਆਨ ਦੇ ਸੋਮਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਮ ਲੁਕਾਈ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛਲੱਗ ਬਣ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਵਲੋਂ ਕੁਤਾਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਦਰਅਸਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਵਾਰਥ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਗਿਆਨੀ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਹੀ ਪੂਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਗੱਲ ਕੀ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਨੇਰਾ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਚੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੀ ਲੁਕਾਈ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਦਾ ਮੁਖ ਕਾਰਣ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਬਾਬੇ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ

ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਭ੍ਰਮਣ ਕਰਕੇ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਸਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਬਾਬੇ ਦੇਖੇ ਧਿਯਾਨ ਧਰ ਜਲਤੀ ਸਭ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਦਿਸ ਆਈ।
ਬਾਬਹੁ ਗੁਰੁ ਗੁਬਾਰ ਹੈ ਹੈਰੈ ਕਰਦੀ ਸੁਣੀ ਲੁਕਾਈ।
ਬਾਬੇ ਭੇਖ ਬਣਾਇਆ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਰੀਤ ਚਲਾਈ
ਚੜਿਆ ਸੋਧਨ ਧਰਤ ਲੁਕਾਈ ।²

‘ਜਲਤੀ ਸਭ ਪ੍ਰਿਥਮੀ’ ਨੂੰ ਦੇਖ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ ਧਰਤ ਲੁਕਾਈ ਸੋਧਣ ਲਈ। ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਮੱਕੇ, ਮਦੀਨੇ ਬਗਦਾਦ ਤੱਕ, ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਆਸਾਮ ਬਰਮਾ, ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਲੋਹ ਲਦਾਖ ਤੇ ਚੀਨ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਲੰਕਾ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗਿਆਨ ਦੀ ਦਾਤ ਸਮੂਹ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਅੱਜ ਦੇ ਸੌਖੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪੈਦਲ ਰਟਨ ਕੀਤਾ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਨਹੀਂ ਸਕੀਆਂ।

ਉਦਾਸੀਆਂ (ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰੇ) ਕਰਦਿਆਂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਮ ਜਨਤਾ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਬੇਖੱਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ‘ਪਤਿ ਬਿਨ ਪਾਰਿ ਨਾ ਪਇ’ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪਤਿ ਵਿਹੁਣਾ ਜੀਵਨ ਪਸੂ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੋ ਆਪ ਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਜਾ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਮੂਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਿ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ ਹਲੂਣਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਜੋਤ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤੀ।

ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪਹਿਲੂ ਵੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਦਾ ਗਿਆਨਵਾਨ ਅਤੇ ਸਵੈਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੋਣਾ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਉਸ ਕੌਮ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਗਿਆਨਵਾਨ, ਸਵੈਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਅਤੇ ਅਣਖੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਕਵੀ ਪੀ. ਬੀ. ਸ਼ੈਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ: “Can Man be free if women are slaves?” ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਦੁਹਰਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਭਾਵ ਜੇ ਇਸਤਰੀ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਆਪ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਸੀ। ਸਵੈਮਾਣ ਅਤੇ ਸਵੈਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਹੀਨ ਇਸਤਰੀ ਕਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਔਲਾਦ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਸਵੈਮਾਣ ਵਿਹੁਣੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਧਾੜਵੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਤਰਾਂ ਹੱਕੇ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖਣਾ ਇਕ ਆਮ ਜਿਹੀ ਗਲ ਹੀ ਸੀ। ਆਪਣੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਟਕੇ-ਟਕੇ ਦੇ ਭਾਅ ਵਿਕਦੀਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਵੀ

ਪਤਿ ਵਿਹੂਣਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦੀਜਨਤਾ ਦੀ ਅਣਖ ਨੇ ਸੱਟ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਆਪ ਹੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਬਣ ਗਏ ਸਨ।

ਯੁਗਪੁਰਸ਼ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਬਦਲਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਲ ਪਹਿਲੇ ਕਦਮ ਵਜੋਂ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਨਾਅਰਾ ਲਗਾਇਆ:

ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮੈ ਰਾਜਾਨ॥³

ਇਕ ਪੁਰਖਾ ਰਾਜ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਿਹਕਲੰਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਨਿਹਕਲੰਕ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਲੰਕਣੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇਣਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਨਿਆਂ ਸੰਗਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਅਤੇ ਇਹ ਫੋਕਾ ਨਾਅਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਦਰਜਾ ਦੇਣ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੌਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਾਰਸਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸੁਧਾਰਣ ਲਈ ਅਮਲੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ। ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਪੁਰਾ ਸਮਝਦਿਆਂ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਪੁਰਾ, ਪਰਵਾਰ, ਜਿਸ ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਦਾ ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਰ ਮਰਦ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਪਰ ਸਾਂਝ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਹਉਮੈ ਦੀਆਂ ਰੇਤਲੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਸਮਾਜ ਸਿਹਤਮੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਿਹਤਮੰਦ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿਸਮਾਜ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਇਕਾਈ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏ।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕੁਲ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਕ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਉਨਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਸਮਝਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਵੀ ਤਿਆਗ ਤੇ ਤਪੱਸਵੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਮੁਢਲੀ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰਕ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਇਸ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮੀਕਰਣ ਕਰ ਇਸ ਨੂੰ ਵਡਿਆਇਆ ਅਤੇ ਉਚਿਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਆਪਸੀ ਪ੍ਰੇਮ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦਾ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗੀਤ ਭੈਣ ਭਰਾ ਦੇ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਪਿਆਰ ਬਾਰੇ ਗਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾਉਂਦੀ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਵੀਰ ਭੈਣ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿਚ ਦੇਰ ਨਾ ਲਾਉਂਦਾ।

ਪਤੀ ਅਤੇ ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਦੇਹ ਤੱਕ ਨਾ ਸੀਮਿਤ ਰੱਖ ਕੇ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦੀ ਉੱਚੀ ਪੌੜੀ ਤੇ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਸਾਮ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਕਾਮਰੂਪ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ

ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਸਚੇ ਤੋਂ ਡੁਲ੍ਹਾ ਨਾ ਸਕੇ । ਆਪ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੁਤਰੀ ਕਹਿ ਕੇ ਸੁਭ ਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ :

ਗਾਛਹੁ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜ ਕੁਆਰਿ ॥ ਨਾਮ ਭਣਹੁ ਸਚੁ ਦੋਤੁ ਸਵਾਰਿ ॥⁴

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਪਰ ਬੇਟੀ ਕਉ ਬੇਟੀ ਜਾਨੇ' ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਬਨਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ 'ਕਾਗਦ ਸੰਦੀ ਪੁਤਲੀ' ਅਤੇ 'ਬਾਘਣ' ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨਾਲ ਤਿਰਸਕਾਰੀ ਜਾਂਦੀਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸਤਿਕਾਰ ਪੂਰਨ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ।

ਇਸਤਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਗੁਰੂ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮੁੱਢਲਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਟਿਕਾਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਕਲਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਲੜਕਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਵੀ ਪੂਰਨ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਆਪ ਦੀ ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਲੰਗਰ ਦੀ ਇੰਚਾਰਜ ਸੀ ਜੋ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤ ਦੀ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਸੇਵਾ ਕਰ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਨਵੀਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਗੇਰੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਇਸਤਰੀ ਉਧਾਰ ਲਈ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ। ਸਤੀ ਵਰਗੀ ਭਿਆਨਕ ਰਸਮ ਦਾ ਬਾ-ਹੁਕਮ ਖਾਤਮਾ ਕੀਤਾ । ਬਾਲ ਵਿਆਹ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਦੀ ਨਵੀਂ ਰੀਤ ਚਲਾਣ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪਰਦੇ ਹੇਠ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ। ਇਕ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਪਰਦਾ ਕਰਕੇ ਆਉਣ ਦੀ ਇਜ਼ਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ । ਦਾਜ ਦੇ ਵਿਖਾਵੇ ਨੂੰ ਹਉਮੈ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਹਿ ਕੇ ਨਿੰਦਿਆ। ਇਸਤਰੀ ਵਿਰੋਧੀ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਛੁਹ ਲਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਚਿਆਇਆ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਪੈਣ ਤੇ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ੨੨ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਮਾਇਆ ਵੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀਆਂ।

ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਸਰੂਪ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਸਦੀਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ, ਜਦੋਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਕਨੀਕੀ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿੱਦਿਆ ਕੇਵਲ ਆਪਾ ਸੁਧਾਰਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ੂਦਰ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਲੋਕਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਬਣਨ ਦਾ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ।

ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਤਰੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਰਦ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਸਾਬਣ ਸਮਝੀ ਗਈ ਹੈ ।
ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਇਕ ਸਮਝੇ ਗਏ ਹਨ:

ਹਉ ਜਾਇ ਪੁਛਾ ਸੋਹਾਗ ਸੁਹਾਗਣਿ ਤੁਸੀ ਕਿਉ ਪਿਰੁ ਪਾਇਅਤਾ ਪ੍ਰਭੁ ਮੇਰਾ॥⁵

‘ਸੁਹਾਗ’ ਅਤੇ ‘ਸੁਹਾਗਣ’ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਰੂਪ (ਮੈਂ) ਹੋ ਕੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ :

ਮੈ ਉਪਰਿ ਨਦਰਿ ਕਰੀ ਪਿਰਿ ਸਾਚੈ ਮੈ ਛੋਡਿਅਤਾ ਮੇਰਾ ਤੇਰਾ॥⁶

ਪਤੀ ਅਤੇ ਪਤਨੀ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ‘ਏਕ ਜੋਤ ਦੁਇ ਮੂਰਤੀ’ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੂਈ ਭਾਵ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਮਰਦ ਵਿੱਚ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਦੰਪਤੀ ਕੋਲੋਂ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਆਪਸੀ ਮਤ ਭੇਦ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹਲ ਪਰਵਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਹਉਮੈ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਧੀਨ ਕੀਤੇ ਫੈਸਲੇ ਕਲਹ ਕਲੇਸ਼ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਉੱਚਤਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਇਕ ਸ਼ੰਕੇ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ‘ਔਰਤ’ ਨੂੰ ‘ਈਮਾਨ’ ਦੱਸਿਆ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਵੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ‘ਅਰਧ ਸਰੀਰੀ’ ਭਾਵ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਪਤੀ ਲਈ ‘ਮੋਖ ਦੁਆਰੀ’ ਭਾਵ ਮੁਕਤੀ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਾਥ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਬਿਤਾਇਆ ਜੀਵਨ ਹੀ ਸਰਵੋਤਮ ਧਰਮ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਕਲ ਧਰਮ ਮਹਿ ਗ੍ਰਹਿਸਤੁ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ।⁷

ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਲੋਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਵਤੀਰਾ ਰੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਸ ਖਿੱਤੇ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚਈ ਬਣ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਵੇਂ ਨਰੋਏ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਇਸਤਰੀਆਂ ਇਸ ਕਾਬਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਕਿ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਜੂਝ ਸਕਣ ਅਤੇ ਜੰਗੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਬਿਖੜੇ ਹਾਲਾਤ ਸਮੇਂ ਜਾਸੂਸੀ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਬਾਖੂਬੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਕੁਸ਼ਲ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਵੀ ਸਾਬਤ ਹੋਈਆਂ। ਗੱਲ ਕੀ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਗਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ । ਇਸ ਸਮੇਂ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਬਿਨਾਂ ਡਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਮਾਈਆਂ ਰੱਬ ਰਜਾਈਆਂ' ਕਹਿ ਕੇ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ।

ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਈ ਇਕ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਸ ਮਾਨਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਸਮਝ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਵਿਕੋਲਿਤਰੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਮੁਤਾਬਕ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੁਤਰੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਦਾ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ' ਦੇ ਲੇਖਕ ਸ੍ਰ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

‘ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜਪੁ, ਓਅੰਕਾਰ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਕੰਠ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਨੇਮ ਨਾਲਿ ਨਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਕਰ ਪ੍ਰੀਤੀ।⁸

ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੁਤਰੀ ਬੀਬੀ ਰੂਪ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਸਾਂਭੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅੱਜ ਵੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਲਈ ਖੋਜ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ। ਇਉਂ ਬੀਬੀ ਰੂਪ ਕੌਰ ਪਹਿਲੀ ਇਸਤਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਐਡੀਟਰ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਬਣੀ।

ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਰਾਸ਼ਨਪਾਣੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਸਤਿਲੁਜ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲਿਆ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਲਈ। ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਬੀਬੀਆਂ ਸਵੱਖਤੇ ਉਠ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਭਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ। ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਤਰੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਗੋਲੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕੀ ਨਾਰੀ। ਸੁਤਾ ਸੰਗ ਲੈ ਨੀਰ ਹਿਤਾਰੀ।

ਮਗ ਮੇ ਜਾਤੀ ਜਲ ਕੇ ਕਾਜਾ। ਆਵਤ ਹੁਤੀ ਭਯੋ ਅਸਰਾਜਾ।

ਤੁਪਕ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਚਿਰਰਾਨੀ। ਸੁਤਾ ਮਰੀ ਲਾਗੀ ਰਿਦ ਬਾਣੀ।

ਥਾ ਤੇ ਰੁਦਨ ਘੋਰ ਤਿਨ ਕੀਨਾ। ਬੁਝਾ ਗੁਰ ਕਯਾ ਸੋਰਸ ਚੀਨਾ।⁹

ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਹਯਾਤ ਖਾਨ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਹਯਾਤੇ ਅਫਗਾਨੀ' ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਉਸ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਠਾਣ ਤੋਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਹੀ ਕੀਤੀ ਬਲਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਯਾਦ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ। ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖ ਪਠਾਣ ਦਾ ਮਨ ਮੈਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੰਦ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਉਸ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਬਹਾਦਰ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਇਕੱਲਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਖੋਹ ਲਈ। ਉਹ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਚੁਪ ਚਾਪ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਕੇ ਉਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ

ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਕੋਲੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਗੁਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਵਾਪਸ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ਜਾਂ ਇਸੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਕਲਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ । ਉਸ ਬਹਾਦਰ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਵਾਪਸ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਅਦਾ ਲਿਆ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਕਦੀ ਵੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਬਦਸਲੂਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।¹⁰

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਹੋਰ ਵਾਕਿਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ: ਨੰਦੇੜ ਵਿਖੇ ਦੱਖਣ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰਦਆਰੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਸ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਮਾਲਵੇ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸੌ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਨੰਦੇੜ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਹਾਲਾਤ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣਗੀਆਂ। ਉਹ ਇਕ ਬਟਾਲੀਅਨ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਘੋੜ ਸੁਆਰ ਹੋ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਈਆਂ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪਣਾ ਨਗਾਰਾ ਅਤੇ ਝੰਡਾ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਨੰਦੇੜ ਵਿਖੇ ਪਈਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।¹¹

ਇਹਨਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕਰ ਸਕਣ ਦਾ ਰਾਜ ਸਿੱਖ ਵੀਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉੱਤਮ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰ ਭਰਪੂਰ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਬਦਸਲੂਕੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਖਤ ਮਨਾਹੀ ਸੀ ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਆਪਸੀ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਹਉਮੈ ਭਰੇ ਵਤੀਰੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਿਕਾਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਬਦਸਲੂਕੀ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਲੜੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹ ਹੀ ਵਤੀਰਾ ਰਿਹਾ। ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਸੰਸਾਰ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਵਾਪਰਿਆ। ਰਾਜਪੂਤ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਸਤੀ (ਜੌਹਰ) ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਕਾਰਨ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਭਾਵੀ ਬਦਸਲੂਕੀ ਹੀ ਸੀ । ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨੂੰਨ, ਇਸ ਬਦਸਲੂਕੀ ਨੂੰ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਖਤ ਕਾਨੂੰਨ ਵੀ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਿਆ।¹² ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਲਹਿਰ ਵੀ ਮਰਦ ਦੀ ਇਸ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਹਾਲਾਤ, ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੇ ਟੀ ਵੀ ਚੈਨਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਸਾਰਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਖਬਰਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ ।

ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਇਕੋ ਇਕ ਵਿਕੋਲਿਤਰੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਜੰਗ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਬਦਸਲੂਕੀ ਦੀ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ

ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਜਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ, ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਕਰਤਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਰਕ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਮਨਾਹੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉੱਚ ਆਚਰਣ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹੀ ਕੌਮ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਕੇਗੀ:

*ਪੁਨ ਸਿੰਘਨ ਬੂਝੈ ਗੁਨ ਖਾਨੀ। ਬਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਭੋਗੈ ਹਿੰਦਵਾਨੀ।
ਸਿਖ ਬਦਲਾ ਲੇ ਭਲਾ ਜਨਾਏ। ਕਯੋਂ ਗੁਰ ਸਾਸਤ੍ਰ ਬਰਜ ਹਟਾਏ?
ਸੁਨਿ ਸਤਿਗੁਰ ਬੋਲੇ ਤਿਸ ਬੇਰੇ। ਹਮ ਲੇ ਜਾਨੋਂ ਪੰਥ ਉਚੇਰੇ।
ਨਹੀਂ ਅਧੋਗਤ ਬਿਖੈ ਪੁਚਾਵੈਂ। ਯਾ ਤੇ ਕਲਮਲ ਕਰਨ ਹਟਾਵੈਂ।¹³*

ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸਬੰਧੀ ਅਨੇਕਾਂ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

*ਪਰ ਬੇਟੀ ਕੋ ਬੇਟੀ ਜਾਨੈ। ਪਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋ ਮਾਤ ਬਖਾਨੈ।
ਆਪਨਿ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੋਂ ਰਤਿ ਹੋਈ। ਰਹਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਹੈ ਸੋਈ।¹⁴*

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਉਸ ਮਨੁਖ ਦੇ ਵਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪਰਇਸਤਰੀ ਸੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ:

ਹਉ ਤਿਸ ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਇਆ ਪਰ ਨਾਰੀ ਦੇ ਨੇੜਿ ਨ ਜਾਵੈ।¹⁵

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ੫੦ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸਬੰਧੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

ਪਰ ਤ੍ਰਿਅ ਹੇਤ ਨ ਰਖੈ ਅਨੰਦ।

ਅਤੇ:

ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਫਿਟਕਾਰਨਾ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਵੀ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ -

*ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬਿਨ ਕਹੈ ਜੁ ਪਾਵਹਿ। ਵੇਸਵਾ ਦੁਆਰੇ ਸਿਖ ਜੋ ਜਾਵਹਿ।
ਪਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਿਉ ਨੇਹੁ ਲਗਾਵਹਿ। ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਵਹੁ ਸਿਖ ਨ ਭਾਵਹਿ।¹⁶*

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪਰ ਇਸਤਰੀ ਵੱਲ ਮੈਲੀ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਤਿਰਸਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਹੇਠਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ:

*ਘਰ ਕੀ ਨਾਰਿ ਤਿਆਗੈ ਅੰਧਾ॥ ਪਰ ਨਾਰੀ ਸਿਉਂ ਘਾਲੈ ਧੰਧਾ॥.....
ਪਾਪੀ ਕਾ ਘਰ ਅਗਨੈ ਮਾਹਿ॥ ਜਲਤ ਰਹੈ ਮਿਟਵੈ ਕਬ ਨਾਹਿ॥¹⁷*

ਅਤੇ

ਕਿਆ ਗਾਲਾਇਓ ਭੂਛ, ਪਰ ਵੇਲਿ ਨ ਜੋਹੈ ਕੰਤ ਤੂ ॥

ਨਾਨਕ ਫੁਲਾ ਸੰਦੀ ਵਾੜਿ, ਖਿੜਿਆ ਹਭੁ ਸੰਸਾਰੁ ਜਿਉ ॥¹⁸

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਤੇ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅਧਿਆਇ ੧੫ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ : “ਇਕ ਵਾਰੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਅਮੀਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਸਤਰੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਕ ਜੱਥੇ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਪਾਲਕੀ ਦਾ ਕਪੜਾ ਨਾ ਚੁਕਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਕੌਣ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਲੈ ਆਂਦਾ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਪਾਲਕੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਕੋਲ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਪੁਛਿਆ, ‘ਇਸ ਵਿਚ ਕੌਣ ਹੈ?’ ‘ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਸਤਰੀ’ ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ। ‘ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ?’ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪੁਛਿਆ। ਜਥੇਦਾਰ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਬੋਲਿਆ, ‘ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪਾਲਕੀ ਦਾ ਕਪੜਾ ਚੁਕਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕੌਣ ਹੈ, ਕੈਸੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜ਼ਬਾਨ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੇ, ‘ਤੁਸਾਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਇਸਤਰੀ ਭਾਵੇਂ ਰਾਹ ਜਾਂਦਿਆਂ ਜਾਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੈਣ ਤੇ ਬੇਟੀ ਸਮਝੋ। ਹੁਣ ਇਸ ਦਾ ਘਰ ਘਾਟ ਪੁਛੋ ਤੇ ਵਾਪਸ ਭੇਜੋ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਪਰਦੇ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੇ ਉਛਾਲਾ ਖਾਧਾ, ਪਾਲਕੀ ਦਾ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦਸਿਆ, “ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਖਿਜਰ ਅਲੀ ਦੀ ਧੀ ਹਾਂ ਰਹੀਮਪੁਰੀਏ ਨਵਾਬ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਹਾਂ।” ਉਸ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਚੰਗੇ ਇਖਲਾਕ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚੰਗਾ ਇਖਲਾਕ ਕੌਮ ਦੀ ਉੱਚੀ ਉਡਾਰੀ ਲਈ ਖੰਭ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਇਹ ਖੰਭ ਬੜੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਏ ਹਨ।”¹⁹

ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿਬਰ ‘ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮੇ’ ਇਕ ਵਾਕਿਆ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਇਕ ਵੇਸਵਾ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਯਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਤੇ ਇਖਲਾਕੀ ਗਿਰਾਵਟ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ:

ਇਕ ਸਿਖ ਆਹਾ ਮਸੰਦ ਧਨਵਾਨ। ਤਿਨ ਧਨ ਖਰਚ ਕੀਆ ਇਹ ਕਾਮ ਅਜਾਨ। ੨੦੫ ॥

ਧਨ ਖਰਚ ਦੂਰ ਤੇ ਗਨਕਾ ਮੰਗਵਾਈ। ਸੋ ਤਿਨ ਬਹੁਤਾ ਧਨ ਲੀਆ ਤਬ ਵੇਸਵਾ ਆਈ।

ਜਬ ਰੈਨ ਕੇ ਦੋਨੋ ਭਏ ਇਕਤ। ਤਬ ਗਨਕਾ ਹਾਸੀ ਕਰ ਕਹਿਆ: ‘ਏਹ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਮਤਿ। ੨੦੬ ॥

ਤਤ ਕਾਲ ਸੁਨਿ ਸਿਖ ਵੇਸਵਾ ਤਜਿ ਦੀਨੀ। ਗਨਕਾ ਅਦਾਇ ਕਰਿ ਹਾਸੀ ਸੀ ਕੀਨੀ।

ਪਰ ਸਿਖ ਹਿਰਦੇ ਸਾਚੀ ਗਹਿ ਲੀਨੀ। ਤਬ ਸਿਖ ਜਾਨਾ: ਜੋ ਸੰਗ ਇਸ ਦੇ ਮੇਰੀ ਸਿਖੀ ਜਾਨੀ। ੨੦੭ ॥

ਤਬ ਗਨਕਾ ਅਨੇਕ ਜਤਨ ਕਰਿ ਹਾਰੀ। ਜੈਸੇ ਕੋਈ ਵਿਹੁ ਮੁਖ ਤੇ ਨਿਕਾਰ ਡਾਰੀ।

ਮਿਠਿਆਈ ਕਰਕੇ ਲਾਗੋ ਖਾਨ। ਕੋਈ ਕਹੈ: “ਇਸ ਮੈ ਬਿਖ ਪਈ ਹੈ ਜਾਨ। ” ੨੦੮ ॥

ਤਬ ਵਹੁ ਅਨੇਕ ਜਤਨ ਕਰੇ ਵਹੁ ਨਹੀਂ ਖਾਤਾ। ਤੈਸੇ ਸਿਖ ਨੇ ਜਾਤਾ: ਇਸ ਕਾ ਸੰਗ ਮੇਰੀ ਸਿਖੀ ਹੈ ਗਵਾਤਾ।

ਤਿਨ ਸਿਖ ਸਿੱਖੀ ਰਖੀ ਵੇਸਵਾ ਤਜਿ ਦੀਨੀ। ਧਨ ਗਏ ਦੀ ਚਿੰਦਾ ਰੰਚ ਨ ਕੀਨੀ। ੨੦੯॥²⁰

ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਤਿ ਦੀ ਘ੍ਰਿਣਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ‘ਜੰਗਨਾਮਾ’ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਅਤਿ ਘ੍ਰਿਣਣਤ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ । ਉਹ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਉਚ ਆਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ । ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : ਇਹ ਸਗ(ਕੁੱਤੇ) ਕਿਸੇ ਨਮਰਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦੇ, ਨਾ ਹੀ ਨੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਵੱਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਤਰੀਮਤ ਦਾ ਗਹਿਣਾ ਜਾਂ ਰੁਪਿਆ ਨਹੀਂ ਲੁਟਦੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਗੋਲੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਬਾਂਦੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਭਚਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਚੋਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਚੋਰ ਜਾਂ ਸੰਨ੍ਹ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮਿੱਤਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਵੀ ਇਸ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਨਾ ਥਿੜਕਣ । ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ । ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਗੁਆਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ । ਅਨੁਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਬਿਖੜੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਾ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ਨਾਵਲ 'ਸੁੰਦਰੀ' ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਜਿਸ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਔਖੀਆਂ ਘਾਟੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਚਰਿਤਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਸਵੈਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਸੁੰਦਰੀ ਜੰਗਲਾਂ ਬੋਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੀ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਹੈ । ਅਤਿ ਦੀ ਦਇਆਵਾਨ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਾਂ ਪੈਣ ਤੇ ਸ਼ੀਹਣੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਵਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਸਾਥੀ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਨਾਰੀ ਮੁਕਤੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਮੁਦਈ ਬਣੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ: “ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਅਪਣੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਥੀ ਜਾਣਿਓ ਤੇ ਨੀਚ ਨਾ ਬਣਾਇਓ। ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੀਚ ਜਾਣੇਗੇ, ਉਹਨਾਂ ਪਰ ਬੇਤਰਸ ਕਰੜਾਈ ਕਰੋਗੇ, ਅਰ ਜਦ ਪਰ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਮੰਦ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖੋਗੇ, ਤਦ ਹੀ ਆਪਣੇ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਾ ਗਿਰਾਓ ਜਾਣਿਓ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਸ਼ੂਦਰ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦਸਾਂ ਹੀ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਪਮਾ ਲਿਖੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤਿਵੇਂ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਾਈਆਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹੱਥਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪਤਾਸੇ ਪਾਏ ਹਨ, ਅਰ ਹੁਣ ਥੀਕ ਤੁਸਾਂ ਅਸਾਂ ਤੇ ਦਇਆ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਜਾਨਾਂ ਹੂਲ ਕੇ ਰਾਖੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਂਦੇ ਹੋ, ਤਦੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਐਸੇ ਅਪਦਾ ਕਾਲ ਵਿਚ ਅਰ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਗਜ ਰਹੇ ਹਾਂ।” ਫਿਰ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, “ਬਸ ਤੁਸਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਪੂਜਾ ਤੇ ਨੇਮ ਧਾਰੇ, ਤਦੋਂ ਹੀ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹੋ ਜਾਉਗੀਆਂ। ਤੁਹਾਡੀ ਸੰਤਾਨ ਭੀ ਗਿਦੜ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਦੁਰਕਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਹਿੱਸੇ ਆਵੇਗੀ ਅਰ ਸਤਿਕਾਰ ਉੱਡ ਜਾਏਗਾ। ਮਾਯਾ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸਣਾ ਇਹ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਹਨ। ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਭਲਿਆਈ ਵਲ ਵਧੇਰੇ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ।”

ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਰਜੇ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ: ਜੋ ਸਿਖ ਸਿਖਣੀ ਨੂੰ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਸੋ ਤਨਖਾਹੀਆ। ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ' ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਾਕਿਆ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਬਚਨ ਕੀਆ, ਮਹਾਰਾਜ! ਤੁਸਾਂ ਏਕ ਦਿਨ ਕਹਾ ਥਾ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਆਗੇ ਸੇ ਅਪਨੇ ਬਚੇ ਬਚੀਆਂ ਕੋ ਖਾਂਡੇ ਕੀ ਪਾਹੁਲ ਦੀਆ ਕਰੇਗਾ। ਉਹ ਕੈਸੇ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦਾ ਭਰਮ ਨਵਿਰਤ ਕਰੀਏ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕਿਹਾ ਠੀਕ ਤੁਸਾਂ ਯਥਾਰਥ ਪੂਛਾ ਹੈ। ਆਲਮ ਸਿੰਘਾ ਜਬ ਸਿਖ ਕੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੇਂ ਬਚਾ ਬਚੀ ਦਸ ਦਿਹੁੰ ਕਾ ਹੋਇ ਜਾਇ ਤਾ ਸਿਖ ਧਰਮਸਾਲਾ ਮੇਂ ਜਾਇ।..... ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਪਾਹੁਲ ਕੇ ਪਾਂਚ ਤੁਬਕੇ ਬੱਚੇ ਬੱਚੀ ਕੇ ਮੁਖ ਮੇਂ ਪਾਇ ਪਾਂਚ ਵਾਰੀ ਮੁਖ ਥੀਂ ਫਤੇ ਗਜਾਇ। ਆਗੇ ਸੇ ਫਤੇ ਕਾ ਉੱਤਰ ਫਤੇ ਮੇਂ ਬੱਚੇ ਬੱਚੀ ਕੀ ਮਾਤਾ ਦੇਵੇ।

ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਸਿਰਫ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਹੱਕ ਹੈ, ਜਿਤਨਾ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ। ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦੀ ਉੱਚੀ ਟੀਸੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣਾ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਦਮ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਉਚਤਮ ਦਰਜੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਚੁੱਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਮਲੀ ਕਦਮਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅਣਕਿਆਸਿਆ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਪੂਰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਣ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਮੁੜ ਉਸਾਰੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।

End Notes

-
- ¹ Kapur Singh, *Me Judice*, Amritsar: Chattar Singh Jeevan Singh, 2003, p. 55.
- ² ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਵਾਰ 1 ਪਉੜੀ 24.
- ³ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 473.
- ⁴ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 1187.
- ⁵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 561.
- ⁶ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 561.
- ⁷ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਕਬਿਤ, 376.
- ⁸ ਖੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿਬਰ, ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ, ਅਧਿਆਇ 2.
- ⁹ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਪੰ. 181.
- ¹⁰ Teja Singh, *Essays in Sikhism*, Sikh University Press, (the Original from of Virginia), 1944, p. 48.
- ¹¹ Ibid.
- ¹² Susan Brownmiller, *Against Our Will: Men, Women, and Rape*, United Kingdom: Pelican Books, 1986, p. 31.
- ¹³ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ੬.19.
- ¹⁴ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ, ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ, (ਐਡੀ.) ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਰਹਿਤਨਾਮੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ, 2010, pp. 128-129.
- ¹⁵ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਵਾਰ 12 ਪਉੜੀ 4.
- ¹⁶ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ, ਤਨਖਾਹਨਾਮਾ.
- ¹⁷ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 1164.
- ¹⁸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 1095
- ¹⁹ ਕੇਂਦਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਇਸਤਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ, p. 55.
- ²⁰ ਖੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿਬਰ, ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਰਹਿਤਨਾਮੇ, p. 143.